

بررسی فرم ظروف مفرغی و سفالین هزاره اول ق.م محفوظ در مجموعه سماوی*

نوع مقاله:
ترویجی

مأنده غیور**
جواد آقاجانی***
نصرالله تسلیمی***

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۰/۰۴ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۰/۰۸

چکیده

در پی تلاش‌های جواد سماوی (۱۳۳۳-۱۳۹۴ ش.) مجموعه‌ای از ظروف و آثار پیش از تاریخ و دوره اسلامی گردآوری شده است که دارای تنوع شیشه، نقره، برنز، سنگ، سفال و مفرغ می‌باشند. هدف از پژوهش حاضر، بررسی و طبقه‌بندی ظروف کاربردی سفالین و مفرغی هزاره اول ق.م موجود در این مجموعه و پاسخ به این سوال است که ظروف مفرغی و سفالی موجود در مجموعه سماوی، از لحاظ فرم و کاربرد چه ویژگی‌هایی دارند؟ روش تحقیق در این پژوهش از حیث هدف کاربردی و از حیث ماهیت، توصیفی-تطبیقی است. به منظور پاسخ به سوال تحقیق، پس از بازدید از مجموعه خصوصی سماوی، ظروف کاربردی مفرغی و سفالی موجود در این مجموعه، به طور وضعی انتخاب و مورد بررسی قرار گرفته‌اند. روش گردآوری داده‌ها، کتابخانه‌ای و میدانی است. تجزیه و تحلیل اطلاعات، با ترکیبی از روش‌های کیفی و کمی انجام شده است. نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهد ظروف کاربردی و مفرغین هزاره اول ق.م این مجموعه به تعداد ۱۴۴ ظرف و دارای ۷۷ فرم متفاوت هستند. ظروف سفالین هزاره اول ق.م این مجموعه نیز به تعداد ۳۲۴ ظرف و دارای ۱۳۰ فرم متفاوت می‌باشند. ۱۱ فرم ظروف مفرغین مورد بررسی، شامل بشقاب بزرگ صفحه‌ای ستاره‌شکل، پارچ کوچک دسته‌دار، کاسه منقوش سوزنی‌شکل، جام پایه‌دار، دیزی کوچک، سرفلیان، دیگ با لوله شیاردار و دسته و پایه، قوری لوله‌دار، فنجان منقاری‌شکل، هاونگ و دسته هاونگ هستند. همچنین، ۱۵ فرم ظروف سفالی مورد بررسی، مشتمل بر کوزه آبخوری دسته‌دار، ظرف سفالی لوله‌دار، ظرف پایه‌دار، لیوان، کاسه پایه‌دار، ظرف سوراخ‌دار، سیو، تنگ کوچک دسته‌دار، تنگ دسته‌دار، عطردان گردن‌بلند، ظرف سفالی، ظرف سفالی لوله‌دار و کاسه با طرح بادامی‌شکل است.

کلیدواژه‌ها:

مجموعه خصوصی سماوی، ظروف کاربردی، مفرغ، سفال، هزاره اول ق.م.

* این مقاله، مستخرج از پایان‌نامه کارشناسی ارشد نگارنده اول با عنوان «بررسی و طبقه‌بندی ظروف کاربردی مجموعه خصوصی آقای سماوی با تأکید بر فرم شناسی» می‌باشد که به راهنمایی نگارنده دوم و مشاوره نگارنده سوم در دانشگاه علم و هنر یزد به انجام رسیده است.

** کارشناس ارشد صنایع دستی، آموزشکده سما، دانشگاه آزاد واحد نجف‌آباد (نویسنده مسئول). پست الکترونیک: maedeghayour@gmail.com
*** مربی دانشگاه علم و هنر یزد.
**** استادیار دانشگاه علم و هنر یزد.

۱. مقدمه

جواد سماوی (۱۳۳۳-۱۳۹۴ ش.) فعالیت خود را در سال ۱۳۵۸ در زمینه صادرات فرش دستباف آغاز کرد و از سال ۱۳۶۰ شروع به تولید فرش دستباف ابریشمی اصفهان نمود. وی در مورد آثار گذشتگان که در حال نابودی یا خروج از کشور بودند، زمینه تحقیق و تلاش بسیاری را آغاز کرد و با همکاری اداره میراث فرهنگی، به عنوان خریدار اشیای قدیمی و عتیقه، مجوز دریافت نموده و فعالیت خود را آغاز کرد. تمامی آثار مجموعه سماوی از نقاط مختلف و تقریباً به صورت توافقی و قراردادی از یابندگان این آثار و یا صاحبان مجموعه‌های خصوصی خریداری و شناسنامه‌دار شده است. این آثار که از هزاره پنجم پیش از میلاد تا دوره معاصر قدمت دارند، شامل ادوات جنگی، نسخ خطی، تابوت‌های سفالین، سکه‌های پیش از اسلام و دوره اسلامی و ظروف تزئینی و کاربردی پیش از اسلام تا دوره قاجار می‌باشند. از بهمن ماه سال ۱۳۹۳، مجموعه خصوصی سماوی، زیر نظر اداره میراث فرهنگی استان اصفهان و در قسمتی از موزه هنرهای تزئینی اصفهان دایر شد. در حال حاضر، امکان مطالعه و تحقیق بر این آثار توسط پژوهشگران و دانشجویان فراهم شده است.

در مقاله حاضر به بررسی فرم ظروف کاربردی سفال و مفرغ هزاره اول ق.م این مجموعه پرداخته می‌شود. روش تحقیق از حیث هدف کاربردی است و با توجه به این که به مطالعه و مقایسه فرم ظروف کاربردی این مجموعه پرداخته‌ایم، تحقیق از حیث ماهیت، توصیفی-تطبیقی است. در مرحله اول به طور دقیق به شناسایی شناسنامه و تکنیک ساخت و فرم اشکال موجود در مجموعه خصوصی پرداخته و در مرحله بعد با استفاده از اطلاعات به دست آمده، به تطبیق آثار پرداخته‌ایم. گردآوری داده‌ها به شیوه کتابخانه‌ای و بر پایه پژوهش میدانی صورت پذیرفته است. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات در این پژوهش، کمی و کیفی است. داده‌های حاصل از پژوهش، اطلاعاتی را شامل می‌شوند که به بررسی ظروف کاربردی مفرغین و سفالین مجموعه خصوصی سماوی از نظر ویژگی‌های ظاهری آثار می‌پردازد.

در بین ۱۴۳ ظرف کاربردی مفرغی این مجموعه، ۷۷ فرم متفاوت و در جنس سفال، ۳۲۴ ظرف کاربردی با ۱۳۰ فرم متفاوت دیده شده است. برای انجام تحقیق، ۱۱ فرم مفرغین و ۱۵ فرم سفالین، انتخاب گردیدند. در ادامه، با استفاده از اسناد و شناسنامه‌های موجود در مجموعه، عکس‌برداری و خطی کردن طرح‌ها و فرم ظروف، نسبت به تحلیل فرم این آثار اقدام شده است. تمامی ظروف در هر دو جنس سفال و مفرغ، به طور دقیق از حیث رنگ، تکنیک ساخت، اندازه و فرم مورد تحلیل قرار گرفتند. در این مقاله، تلاش شده تا به سوالات زیر پاسخ داده شود:

۱. ظروف کاربردی مفرغی و سفالی هزاره اول ق.م موجود در مجموعه سماوی دارای چه نوع کاربردهایی هستند؟

۲. ظروف کاربردی سفالی و مفرغی این مجموعه بر اساس نوع کاربرد دارای چه فرم‌هایی هستند؟

۲. پیشینه تحقیق

سفالگری و فلزکاری، از موضوعات مورد توجه در پژوهش‌های مختلف به شمار می‌آیند. به عنوان نمونه، حسن طلابی (۱۳۸۸)، در کتاب عصر مفرغ ایران، به تزیینات ظروف مفرغی پیش از اسلام با نقوش داغدار پرداخته است. نصرالله تسلیمی (۱۳۷۷) نیز در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «طبقه‌بندی و بررسی تطبیقی نقوش ظروف و جام‌های سفالین مربوط به هنر ایران در هزاره اول قبل از میلاد»، به نقوش و تزیینات ظروف سفالین هزاره اول قبل از میلاد پرداخته است. با توجه به اطلاعات نگارندگان، فرم ظروف مفرغین و سفالین مجموعه سماوی، تاکنون مورد توجه پژوهشگران قرار نگرفته است. تنها پژوهش موجود در خصوص این مجموعه، پایان‌نامه مقطع کارشناسی رشته مرمت آثار تاریخی با عنوان «مطالعات آزمایشگاهی و حفاظت و مرمت یک ظرف فلزی دسته‌دار (تنگ) متعلق به مجموعه خصوصی سماوی اصفهان» نوشته مهری رئوفی فر (۱۳۹۵) است که به یکی از ظروف مفرغی این مجموعه توجه نموده است.

۳. ظروف کاربردی مفرغی هزاره اول ق.م موجود در مجموعه سماوی

اعتقاد به زندگی پس از مرگ در دوران پیش از تاریخ باعث گردیده تا مردگان را همیشه همراه وسایل شخصی و مقداری از اشیاء و ظروف آنها دفن کنند و هرچه اهمیت و نفوذ شخص درگذشته افزون‌تر بوده، تعداد این وسایل و ابزار نیز بیش‌تر بوده است. در حفاری‌های انجام‌شده در محوطه‌های باستانی، باستان‌شناسان به موفقیت‌های شگرفی دست پیدا کردند و با یافتن همین میراث مدفون، به ناشناخته‌های دوران پیشین پی بردند (غزالی فرد ۱۳۷۸، ۳۴ - ۵۰).

مفرغ، قدیمی‌ترین آلیاژ ساخت بشر است و نخستین ابزارهای مصنوعی فلزی که در قدیم ساخته شده‌اند، غالباً از مفرغ هستند. کاوش‌های دیرین‌شناسی نشان داده‌اند ساکنان نجد ایران از پنج هزار سال پیش از میلاد نیز آلیاژ مفرغ را می‌شناختند و از آن، جهت ساختن مصنوعات فلزی خود استفاده می‌کرده‌اند (معین ۱۳۶۴، ۴۲۷۰).

باستان‌شناسان، عصر مفرغ ایران را اوایل هزاره سوم تا اواسط هزاره دوم ق.م می‌دانند. یعنی این دوره، حدود ۱۵۰۰ سال سابقه دارد. به دلیل مقاومت و استحکام آلیاژ مفرغ، آرام آرام کلیه نقاط ایران را فرا گرفت. عموماً عصر مفرغ را به سه مرحله تقسیم کرده‌اند: (۱) مفرغ قدیم:

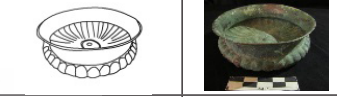

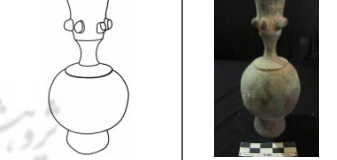
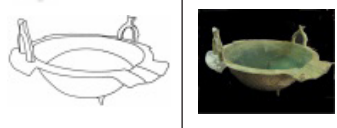
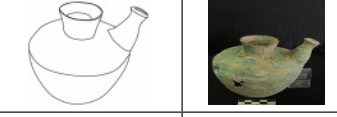
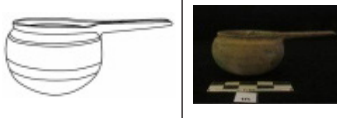

۳۰۰۰ ق.م - ۲۰۰۰ ق.م. (۲) مفرغ میانه: ۲۰۰۰ ق.م - ۱۶۰۰ ق.م. (۳) مفرغ جدید: ۱۶۰۰ ق.م - ۱۲۰۰ ق.م. (یداللهی ۱۳۹۱، ۲). رومان گریشمن عقیده دارد: ظهور عهد مفرغ که در ایران در حدود ۲۰۰۰ سال پیش از میلاد وقوع یافت به نظر نمی‌رسد که موجب تغییراتی مهم در اقتصاد این ناحیه شده باشد. در حدود سال ۱۲۰۰ پیش از میلاد، آهن به جای مفرغ برای ساختن اسلحه و ابزار و تا اندازه‌ای برای زیورها به کار رفت. در هر حال، برای دوران فلزکاری قبل از اسلام به طور دقیق نمی‌توانیم زمان مشخصی در نظر بگیریم و اطلاعاتی که در اختیار داریم، از روی ظروف و تولیداتی است که بر اثر کاوش محققان و بیش‌تر از گورهای باستانی، پیدا شده است (تفضلی ۱۳۶۰، ۲). پس از آشنایی بیش‌تر انسان با مفرغ و هم‌چنین پیشرفت کمی و کیفی در ذوب آن، تولید ظروف فلزی رونق بیش‌تری یافت. این ظروف، در ابتدا دارای فرم‌های بسیار ساده‌ای بودند. اما این فرم‌ها و تزئین ظروف فلزی، شباهت بسیاری به سفال‌های همان زمان دارد که مسلماً تقلیدی از ظروف سفالی بودند. هنرمند فلزکار ظروفی را می‌ساخت که قابلیت تولید آن با سفال وجود نداشت. هم‌چنین، ظروف سفالینی نمایان‌گردیدند که رنگ آنها، مانند آهن تیره و کدر بود و تزئین آنها پیچ و خم‌هایی داشت که تا آن زمان تنها از عهده فلز برمی‌آمد (غزالی فرد ۱۳۷۸، ۱۴). دکتر اشمیت، در تحقیقات خود در سال ۱۳۱۴ به هنر لرستان در ساخت اشیاء مفرغی مانند اسلحه و لوازم زندگی و ساخت ظروف سفالین اشاره می‌کند. این آثار، عموماً شامل ظروف کاربردی سفالین قرمز و خاکستری (ظروف پایه‌دار و ظروف به شکل مجسمه حیوانات با نقوش پرندگان و نقوش هندسی) هستند (جهانی نوخندان ۱۳۸۱، ۵۰).

اغلب آثار فلزی به دست آمده از جنس مفرغ هستند و عبارت از خنجر، شمشیر، گرز، سپر، تبر، نوک پیکان، قطعات ساز و برگ اسب‌ها، دهنه‌های تعلیم، آویزها، زنگوله‌ها و زنگ‌ها و اجزای ارابه‌ها، فلزکوبی پراک‌ها، کمربند، بازوبند، قزن قفلی، دکمه، آینه، گردنبند، انگشتری، گوشواره، سنجاق مو، گل کمر، ابزار و وسایل آرایش، ظرف‌های گوناگون، جام‌های آبخوری، فجان‌ها و ... هستند که بیش‌تر، شکل‌های ساده و شیوه‌یافته حیوانی دارند یا بر آنها نقش‌هایی کنده‌کاری شده است (آیت‌اللهی ۱۳۸۹، ۵۵).

مصرف‌کنندگان این تولیدات، به دو گروه بومی و غیر بومی تقسیم می‌شوند. این مصرف‌کنندگان در تپه یحیی و تل ابلیس اشیاء فلزی کاربردی و آیینی را مورد استفاده قرار می‌دادند. انواع اشیاء فلزی شهداد و شهر سوخته مربوط به هزاره سوم ق.م از نمونه‌های شاخص هنر و صنعت فلزکاری محوطه‌های باستانی خاورمیانه به شمار می‌آیند. میله‌های استوانه‌ای با سر طوماری مربوط به دوره سوم شهر سوخته از نمونه‌هایی هستند که در آناتولی و بین‌النهرین تا ترکمنستان و دره سند قابل مشاهده هستند. آینه‌های مسی نیز از جالب‌ترین اشیاء فلزی این دو محوطه باستانی‌اند که در اغلب محوطه‌های باستانی هزاره سوم دیده می‌شوند. هم‌چنین، می‌توان به پیکرک مفرغی زن شهر سوخته اشاره کرد که روی سرش ظرفی را نگه داشته است. نمونه فلزی این اثر در لایه‌های باستان‌شناختی محوطه‌های باستانی هم‌جوار مشاهده نشده است. ولی این پیکرک با مجسمه‌های سفالی و گلی به دست آمده از تپه‌های باستانی آسیای جنوب غربی قابل مقایسه است (عباس‌نژاد و فاضلی نشلی ۱۳۸۵، ۱۳).

در این بخش پژوهش، به بررسی ظروف کاربردی مفرغی مجموعه خصوصی سماوی می‌پردازیم. آثار هزاره اول ق.م این مجموعه، شامل ۱۴۳ ظرف کاربردی می‌باشد که دارای ۷۷ فرم متفاوت می‌باشند. در این تولیدات، فرم‌های مختلف مانند بشقاب ته‌گود، پیاله، گلدان، چراغ پی‌سوز لوله‌دار، جام بدون پایه، جام پایه دار، دسته هاونگ، کاسه ته‌گود، ظرف ذوب فلزات، کوزه آبریز دسته‌دار، بشقاب بزرگ برگی‌شکل، پارچ دسته‌دار، کاسه منقوش سوزنی‌شکل، لیوان بدون دسته، لیوان دسته‌دار، دیزی دردار، گلدان‌های گردن‌بلند، گلدان کوچک و گلدان کله‌قندی دیده می‌شوند. به دلیل تنوع زیاد فرم‌ها، در این مقاله به بررسی ۱۱ فرم از ظروف کاربردی مفرغی هزاره اول ق.م مجموعه سماوی پرداخته شده است (جدول ۱). نتایج حاصل نشان می‌دهند که فرم بیش‌تر ظروف، در پیوند با کاربرد آنهاست. شکل و ساختار ظروف نیز نشان می‌دهد که اغلب این ظروف برای معیشت، خوردن و آشامیدن استفاده می‌شده‌اند.

جدول ۱. ظروف کاربردی مفرغ هزاره اول ق.م موجود در مجموعه سماوی (نگارندگان).

اقلام مشابه			ابعاد شی (سانتی متر)			شرح نقش (تزیینات)	رنگ غالب	کاربرد	شماره شناسنامه در مجموعه	نام اثر	شکل ظاهری	
قدمت شی مشابه	شماره شناسنامه فرم‌های مشابه	تعداد فرم موجود در مجموعه	قطر دهانه	قطر کف	ارتفاع						طرح خطی	عکس اثر
هزاره اول ق.م	۹۳۹	۲	۱۹	-	۱/۵	ده‌پر ستاره‌ای شکل	سبز لجنی	خوردن و آشامیدن	۹۴۰	بشقاب بزرگ صفحه‌ای ستاره شکل		
-	-	۱	۲	۴/۵	۱۳	شمايل حیوانی شبیه تمساح	سبز	معیشت، خوردن و آشامیدن	۷۹۱	پارچ کوچک دسته‌دار		
-	-	۱	۱۳	۹	۴/۵	گلی در وسط طرف	سبز	معیشت	۷۸۱	کاسه منقوش سوزنی شکل		
-	-	۱	۵/۵	۵	۸/۵	فاقد تزیینات	سبز تیره	معیشت، خوردن و آشامیدن	۷۹۲	جام پایه دار		
-	-	۱	۸/۵	۳/۲	۸	فاقد تزیینات	سبز	معیشت، خوردن و آشامیدن	۷۵۳	دیزی کوچک در گیره دار		
-	-	۱	۷۹۰	۴	۱۴	نقش برآمده مدور به شمايل انسانی	سبز تیره	وسایل تدخین	۷۹۰	سر قلیان		
هزاره اول ق.م	۶۱۷	۲	۳۲	-	۵	دسته نقش دار حیوانی، داخل لوله شیاردار، نقوش هندسی	سبز	ظروف ذوب فلز	۷۷۵	دیگ با لوله شیاردار و دسته و پایه		
-	-	۱	۵/۵	۴/۵	۱۶	فاقد تزیینات	سبز	معیشت، خوردن و آشامیدن	۷۵۸	قوری لوله‌دار		
هزاره اول ق.م	۵۱۶۷۹۴ ...	۹	۵/۵	۲/۳	۵/۵	نقوش هندسی	سبز تیره	خوردن و آشامیدن	۹۴۹	فنجان کوچک منقاری شکل		
-	-	۱	۱۷	۱۶	۱۴	فاقد تزیینات	سبز تیره	معیشت	۵۶۱	هاونگ و دسته هاونگ		

۴. ظروف کاربردی سفالی هزاره اول ق. م موجود در مجموعه سماوی

فرم یا شکل یک ظرف سفالین، یکی از ویژگی‌هایی است که می‌تواند معرف و نماینده یک دوره خاص باشد. شکل ظروف سفالین در هر تمدن و یا حتی دوره تاریخی متفاوت است، آن چنان که گاه با باورها، اعتقادات و مراسم آیینی مردم هم عصر خود پیوند می‌خورد. افزون بر آن، ظروف سفالین، بنا بر نیازها و کاربرد روزانه آنها، اشکال متفاوتی می‌یابند که طبقه‌بندی و نام‌گذاری آنها نیز بر همین مبنا صورت گرفته است. در همین راستا، ظرف‌های سفالین را بسته به عناصری چون دسته، لوله آبریز، پایه و رابطه ارتفاع ظرف و قطر، در سه گروه عمده جای می‌دهند: گروه اول ظرف‌هایی را در برمی‌گیرند که ارتفاع آنها از بزرگ‌ترین قطر ظرف کمتر است (ظروف دهان‌گشاد)، یا دهانه آنها از بزرگ‌ترین قطر ظرف کمتر است هم‌چون پیاله‌ها و کاسه‌ها (ظروف دهانه تنگ) و هم‌چنین ظرف‌های کوتاه و حجیم (فنجان و قوری). در گروه دوم، بلندی ظرف از بزرگ‌ترین قطر آن بیش‌تر است، مانند انواع جام‌ها، کوزه‌ها و خمره با گردن تنگ، آبخوری و ابریق. در گروه سوم، شکل‌های خاص و متمایزی مانند قمقمه‌های مسافرتی، ظرف‌هایی به شکل حیوانات، ریتون و پیه‌سوزها یافت می‌شود (هرینک ۱۳۷۶، ۲۷).

در خلال نخستین سده‌های هزاره اول ق. م، ارزشمندی سفالینه چند رنگی در ایران، بیش‌تر به اماکن ارتباط پیدا می‌کرد. جوامعی که کشف شده‌اند، به همان مرحله فرهنگ مادی نظیر تپه سیلک تعلق دارند که در قرون نهم و هشتم ق. م فقط سفالینه سیاه، خاکستری-سیاه و قرمز تولید می‌کردند. سفالینه قرمز به نحوی در مقبره‌های گورستان B تپه سیلک هم عمومیت داشت (گیرشمن ۱۳۸۲، ۱۷).

سفالینه‌های منقوش ماقبل تاریخ که ساخت آنها در هزاره پنجم پیش از میلاد آغاز شده بود، اولین کار هنری بشر به شمار می‌آیند. زیرا که طرح و نقش این ظروف اگرچه جنبه تزئینی داشته‌اند اما بیانگر بیم و امیدها، یا علائمی برای استعانت از قوای طبیعی برای مبارزه دایم با خطرهای حیات است. هر گاه هنرمند قصد داشت درباره شکار حیوانی گفتگو کند، تصویر آن حیوان را رسم می‌کرد و کنار آن انسانی را در حال کشیدن تیر از کمان می‌کشید. گاه این نقوش مبین معتقدات مذهبی است و نشان می‌دهد که حیوانات اهلی پرستش می‌شده‌اند زیرا این حیوانات برای مردم پیش از تاریخ، مظهر خدایانی تلقی می‌شدند که به هیأت حیوان درآمده‌اند. علاقه انسان اولیه به مظاهر خدایان و چگونگی پرستش آنها در نقوش به نمایش گذاشته شده است (تسلیمی ۱۳۷۷، ۱۶-۱۷).

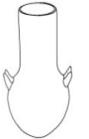

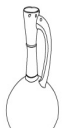

تولید سفال‌های خاکستری سیاه، از نیمه هزاره سوم ق. م آغاز شده و تا نیمه هزاره اول ق. م ادامه یافته است. سفالینه‌های خاکستری سیاه که از سفال‌های رنگین و منقوش ادوار کهن، بهتر و مقاوم‌تر ساخته شده‌اند، با اقوام مهاجر حرکت کرده و جای سفالینه‌های نقش دار مردمان پیش را گرفته و آثار خود را در گورستان‌های مسیر حرکت به جای نهاده‌اند (کامبخش فرد ۱۳۸۰، ۲۸۸).

یکی از عوامل تغییر در فرم آثار هنری، مسأله تقلید است. طبیعت، سرچشمه بسیاری از فرم‌هاست. کاربرد هر ظرف، فرم آن را توجیه می‌کند و یا بالعکس. رونق گرفتن تجارت و بازرگانی و هم‌چنین مورد توجه قرار گرفتن یک منطقه خاص از لحاظ اقتصادی یا اعتقادی، باعث بروز این گونه تغییرات می‌شود. نقطه عطف مهم در تحول و تکامل فرم ظروف را باید همزمان با اختراع چرخ سفالگری دانست. شاید دسته‌ای از ظروف باشند که بنا به درخواست ذهن خلاق هنرمند به وجود آمده‌اند. اگر فرمی به وجود آمده که می‌توانسته قابلیت‌های دیگر را نیز به همراه داشته باشد، مسلماً در تکرارهای ساخت، اصلیت خویش را از دست داده و ظرفی مانند سایر ظروف شده است. امر تأثیر و تأثر از اقوام دیگر، کاملاً به اثبات رسیده و در سطوح کوچک‌تر، در ایجاد تغییر در فرم ظروف نیز دخالت داشته است. در عهد باستان و بنا به گزارش‌های تفسیر شده توسط تاریخ‌شناسان، هر جنگی که به وجود می‌آمده است، غالب و مغلوبی نیز به همراه داشته که غالباً مغلوبین به عنوان برده به کار گماده می‌شدند. پراکندگی آثار و هم‌چنین تشابهات آثار به دست آمده به ما نشان می‌دهد که امر تأثیر و تأثر، تجارت و مهاجرت، فرضیه خلاقیت را تا حد زیادی مخدوش می‌نماید اما به هر حال نمی‌توان آن را انکار نمود (غزالی فرد ۱۳۷۸، ۳۴ - ۵۰).

در این قسمت تحقیق به بررسی ظروف کاربردی سفالین مجموعه خصوصی سماوی می‌پردازیم. آثار سفالین هزاره اول ق. م این مجموعه، شامل ۳۲۴ نمونه ظرف کاربردی می‌باشند که ۱۳۰ فرم متفاوت از آنها استخراج شده است. در این آثار، فرم‌هایی چون سبوی گردن کشیده دسته‌دار، سبوی گردن دوزنقه‌ای دسته‌دار، سبوی گرد دسته‌دار، قوری، پارچ، ادویه‌دان، بشقاب تخت، بشقاب پایه‌دار، کاسه لوله‌دار سه پایه، کاسه بادامی‌شکل، کاسه مخروطی‌شکل، پی‌سوز، لیوان دو دسته، عطردان گردن دوزنقه‌ای، فنجان لوله‌دار و کوزه دو دسته دیده می‌شود. به دلیل تنوع زیاد فرم‌ها، در این مقاله، به بررسی ۱۵ فرم از ظروف کاربردی سفالی مذکور پرداخته شده است (جدول ۲). نتایج حاصل نشان می‌دهد که فرم اغلب ظروف با کاربرد آنها پیوند دارد. شکل و ساختار ظروف نشان می‌دهد که اغلب این آثار در رابطه با معیشت، خوردن و آشامیدن استفاده می‌شده‌اند. هم‌چنین مقایسه برخی ظروف کاربردی سفالین و مفرغی این مجموعه نشان می‌دهد که در نامگذاری شناسنامه‌ای آثار مشابه سفالین و مفرغی این مجموعه، تفاوت‌هایی وجود دارد. به عنوان نمونه، ظرف مفرغی با شماره شناسنامه ۷۹۳، به عنوان جام پایه‌دار ثبت شده است. در حالی که ظرف سفالی مشابه آن با شماره شناسنامه ۲۳۷، به نام کاسه پایه‌دار ثبت گردیده است. این دو ظرف با فرم و کاربرد مشابه و هر دو بدون تزئین می‌باشند اما ظرف سفالی دارای دهانه‌ای بازتر می‌باشد. قوری سفالین با شماره شناسنامه ۴۳۰، دارای لوله‌ای باریک‌تر، کشیده‌تر و مخروطی شکل‌تر از نمونه مشابه مفرغی با شماره شناسنامه ۷۵۸ است. هر دو اثر، بدون تزئینات و دارای کاربرد مشابهی هستند. کاسه سفالی با شماره شناسنامه ۵۴۹ و کاسه مفرغی با شماره شناسنامه ۷۸۱ از نظر فرمی مشابه هستند. در اثر مفرغی، کف ظرف مدورتر و با پهنایی در حدود

دهانه کاسه است. اما در کاسه سفالی، کف ظرف کوچکتر از دهانه کاسه است. در نگاه اول، کلیت نقش در هر دو ظرف یکی است اما در جزئیات تفاوت دارند (جدول ۳).

جدول ۲. ظروف کاربردی سفال هزاره اول ق.م موجود در مجموعه سماوی (نگارندگان).

اقلام مشابه			ابعاد شی (سانتی متر)			شرح نقش (تزیینات)	رنگ غالب	کاربرد	شماره شناسنامه در مجموعه	نام اثر	شکل ظاهری	
قدمت شی مشابه	شماره شناسنامه قلم‌های مشابه	تعداد قلم موجود در مجموعه	قطر دهانه	عرض	ارتفاع						طرح خطی	عکس اثر
-	-	۱	۶	۱۰	۲۹	نقش کنده نواری دور ظرف	مایل به نارنجی	خوردن و آشامیدن	۸۹۳	کوزه آبخوری دسته‌دار		
-	-	۱	۹	۷/۵	۲۳	فاقد تزیینات	مایل به قرمز	خوردن و آشامیدن	۳۳۰	ظرف سفالی - لوله‌دار		
هزاره اول ق.م	۳۳۳ ۴۸۸ ۰۰۰	۸	۳۲	۲۲	۴۲	فاقد تزیینات	مایل به قرمز	معیشت، خوردن و آشامیدن	۴۲۸	ظرف سفالی - پایه‌دار		
-	-	۱	۷/۵	۵/۵	۲۳/۵	فاقد تزیینات	مایل به قرمز	معیشت، خوردن و آشامیدن	۲۵۰	ظرف سفالی		
-	-	۱	۸	۶	۲۵	فاقد تزیینات	مایل به قرمز	معیشت، خوردن و آشامیدن	۴۵۱	لیوان		
هزاره اول ق.م	۲۳۶ ۲۲۰	۳	۱۶	۶/۵	۱۱	فاقد تزیینات	مایل به قرمز	معیشت، خوردن و آشامیدن	۲۳۷	کاسه پایه‌دار		
-	-	۱	۹	۹/۵	۱۲	فاقد تزیینات	خاکستری مایل به قرمز	آیینی و مذهبی، تدفین	۴۷۱	ظرف سفالی - سوراخ‌دار		
-	-	۱	۵	۸/۵	۳۱	فاقد تزیینات	مایل به قرمز	معیشت، خوردن و آشامیدن	۲۶۱	ظرف سفالی - سیو		
هزاره اول ق.م	۳۵۱ ۳۳۲ ۴۴۸	۴	۴/۵	۷/۵	۳۱	فاقد تزیینات	مایل به قرمز	خوردن و آشامیدن	۲۵۲	ظرف سفالی - سیو		

مجموعه
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

سال سوم، شماره ۲، پیاپی ۵
پاییز و زمستان ۹۹

-	-	۱	۲	۴/۵	۱۱	فاقد تزیینات	نخودی مایل به سبز	معیشت، خوردن و آشامیدن	۸۴۲	تنگ کوچک دسته‌دار		
هزاره اول ق.م	۷۰۶	۲	۳/۵	۴/۵	۸/۵	فاقد تزیینات	آبی و سفید	خوردن و آشامیدن	۷۰۷	تنگ دسته‌دار		
-	-	۱	۳/۵	۴	۱۳	فاقد تزیینات	نخودی مایل به زرد طلایی	آرایشی	۸۲۸	عطردان گردن بلند		
هزاره اول ق.م	۳۳۴ ۳۳۹ ...	۴	۹/۵	۴/۵	۴/۵	فاقد تزیینات	مایل به قرمز	معیشت، خوردن و آشامیدن	۲۳۲	ظرف سفالی		
هزاره اول ق.م	۳۳۱ ۳۷۲ ...	۱۰	۷/۵	۱۱	۲۱	فاقد تزیینات	مایل به قرمز	معیشت، خوردن و آشامیدن	۴۳۲	ظرف سفالی - لوله دار		
-	-	۱	۱۶	-	۱۱	نقوش هندسی	مایل به قرمز	معیشت، خوردن و آشامیدن	۵۴۹	کاسه با طرح بادامی شکل		

جدول ۳. تحلیل ظروف کاربردی سفالی و مفرغی هزاره اول ق.م موجود در مجموعه سماوی (نگارندگان).

وجه تشابه	شماره شناسنامه در مجموعه	جنس	شکل ظاهری		شماره شناسنامه در مجموعه	جنس	شکل ظاهری	
			طرح خطی	عکس اثر			طرح خطی	عکس اثر
تشابه در فرم و کاربرد آشامیدن	۷۹۳	مفرغ			۲۳۷	سفال		
تشابه در فرم کلی ظروف	۷۵۸	مفرغ			۴۳۰	سفال		
شابهت در طرح و نقوش برجسته	۷۸۱	مفرغ			۵۴۹	سفال		

۵. نتیجه گیری

با بررسی ظروف مفرغ و سفال هزاره اول ق.م مجموعه خصوصی سماوی درمی یابیم که ظروف مفرغ این مجموعه، مشتمل بر ۱۴۳ ظرف دارای ۷۷ فرم متفاوت با کاربردهای خوردن، آشامیدن و تزیین است. در این دوران، سفال های ذغالگون با لعاب اندوده به وفور به چشم می آیند و در مقابل، ظروف مفرغ اندک و از جنس مس و قلع به صورت کنده کاری شده بوده اند. شیوه ساخت، تزیین، طرح و شکل ظروف این مجموعه، مختص به هزاره اول ق.م. بوده و به طور کلی در ظروف مفرغ به رنگ سبز، سبز لجنی و سبز تیره و در اکثر ظروف سفالی رنگ مایل به قرمز، نارنجی و نخودی می باشد. همچنین، اغلب این ظروف، بدون تزیینات هستند و در تعداد انگشت شماری از ظروف مفرغ، نقوش هندسی (دهپر

ستاره‌ای)، حیوانی (تمساح)، گیاهی (گل) و انسانی (شمایل انسانی) و در ظروف سفالی، نقوش هندسی (نقش کنده نواری) جلب توجه می‌کند. در مقاله حاضر، ۱۱ فرم از ظروف مفرغ هزاره اول ق.م مجموعه سماوی بررسی شدند. این ظروف، دارای فرم‌هایی چون بشقاب بزرگ صفحه‌ای ستاره شکل، پارچ کوچک دسته‌دار، کاسه منقوش سوزنی شکل، جام پایه‌دار، دیزی کوچک، سرقلیان، دیگ با لوله شیاردار و دسته و پایه، قوری لوله‌دار، فنجان منقاری شکل، هاونگ و دسته هاونگ هستند. همچنین، ۱۵ فرم ظروف سفالی مورد بررسی، شامل کوزه آبخوری دسته‌دار، ظرف سفالی لوله‌دار، ظرف پایه‌دار، لیوان، کاسه پایه‌دار، ظرف سوراخ‌دار، سیو، تنگ کوچک دسته‌دار، تنگ دسته‌دار، عطردان گردن‌بلند، ظرف سفالی، ظرف سفالی لوله‌دار و کاسه با طرح بادامی شکل می‌باشند. فرم کله قندی شکل ظروف، رنگ‌های درخشان و زیبا در کنار نقوش و همچنین استفاده از کنده‌کاری در این آثار، قابل توجه است. مقایسه برخی ظروف کاربردی سفالین و مفرغی این مجموعه نیز نشان می‌دهد که در نامگذاری شناسنامه‌ای آثار سفالین و مفرغی مشابه این مجموعه تفاوت‌هایی وجود دارد.

منابع

- آیت اللهی، حبیب الله. ۱۳۸۹. کتاب ایران: تاریخ هنر. چاپ دوم. تهران: انتشارات بین‌المللی هدی.
- تسلیمی، نصرالله. ۱۳۷۷. «طبقه‌بندی و بررسی تطبیقی نقوش ظروف و جام‌های سفالین مربوط به هنر ایران در هزاره اول ق.م.» پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه هنر تهران.
- تقضلی، عباس علی. ۱۳۶۰. «بررسی نقوش ظرف‌های فلزی ایران از قبل اسلام تا دوره صفویه.» مجله علمی مقالات و بررسی‌ها. ش. ۳۵ و ۳۶: ص ۶۵-۹۲.
- جهانی نوخندان، لیلا. ۱۳۸۱. «تلفیق بافت و فرم در احجام سفالی.» پایان‌نامه کارشناسی، دانشگاه هنر اصفهان.
- رونوی فر، مهری. ۱۳۹۵. «مطالعات آزمایشگاهی و حفاظت و مرمت یک ظرف فلزی دسته‌دار تنگ متعلق به مجموعه‌ی خصوصی سماوی اصفهان.» پایان‌نامه کارشناسی، دانشگاه هنر اصفهان.
- طلایی، حسن. ۱۳۸۸. عصر مفرغ ایران. تهران: انتشارات سمت.
- عباس نژاد سرشتی، رحمت، و حسن فاضلی نشلی. ۱۳۸۵. «فرآیند فلزکاری در جنوب شرقی ایران در هزاره‌های چهارم و سوم ق.م: سازوکارهای اقتصادی، اجتماعی و سیاسی.» مجله‌ی پژوهش‌های تاریخی ایران و اسلام. ش. ۲: ۸۱-۹۸.
- غزالی فرد، علیرضا. ۱۳۷۸. «بررسی و مطالعه فرم ظروف سفالی و فلزی هزاره سوم تا هزاره اول ق.م.» پایان‌نامه کارشناسی، دانشگاه هنر تهران.
- کامبخش فرد، سیف الله. ۱۳۸۰. سفال و سفالگری در ایران از ابتدای نوسنگی تا دوران معاصر. تهران: ققنوس.
- گیرشمن، رومان. ۱۳۸۹. تاریخ هنر ایران ۱: فرهنگ‌های هنری ایران. ترجمه یعقوب آژند. چاپ سوم. تهران: انتشارات مولی.
- معین، محمد. ۱۳۶۴. فرهنگ فارسی معین. ج. ۴. چاپ هفتم. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- هرینک، ارنی. ۱۳۷۶. سفال ایران در دوران اشکانی، ترجمه حمیده چوبک. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- یداللهی، عاطفه. ۱۳۹۱. «حفظ و مرمت یک خنجر مفرغی متعلق به موزه‌ی خصوصی حسین پناه.» پایان‌نامه کارشناسی، دانشگاه هنر اصفهان.

■ An Investigation into the Form of Bronze and Pottery Wares of the First Millennium BC, Preserved at the Samāvi Collection

Māedeh Qayur

MA in Handicrafts, Samā Technical and Vocational College of Najaf-Abad, Isfahan (Corresponding Author).

Email: maedeghayour@gmail.com

Javād Aqājāni

Instructor, University of Science and Art, Yazd.

Nasrollāh Taslimi

Assistant Professor, University of Science and Art, Yazd.

Receive Date: 25 December 2019 , Accept Date: 28 December 2020

By studying works of art remained from the past, various fields of study such as cultural, anthropological and artistic domains can be understood more clearly. These works can be found in national or private museums and examined in detail. A relatively large collection of such ancient works has been compiled by Javād Samāvi (1954-2015), which includes vessels and artifacts from the prehistoric and Islamic period with a variety of works of glass, silver, bronze, stone, pottery and bronze. The research methodology of the present article is historical-analytical in nature. The method of collecting information is based on library sources and field studies. To prepare the samples, functional bronze and earthenware vessels have been selected by visiting Mr. Samāvi's private collection. The research population and the available samples of the works in this place were 324 items of functional pottery and 243 of bronze functional vessels, respectively. These works belong to the first millennium BC. Among the research population, 15 samples of functional pottery and 11 samples of bronze functional vessels were analyzed as the sample size. After selecting the samples, functional pottery and bronze wares were examined and analyzed in a combined way, quantitatively and qualitatively, with the aim of analyzing their formal features. The questions of this research are as follows: What were the functions of bronze and earthenware vessels in the first millennium BC, according to the items now preserved at the Samāvi collection? What are the forms of pottery and bronze wares in this collection in terms of function?

The results of the present study show that the functional bronze wares in the first millennium BC from this collection are 144 vessels in 77 different forms. The number of pottery wares from the first millennium BC in the collection is 324 in 130 different forms. In the present article, 11 forms of bronze vessels from the first millennium BC were examined. These vessels come in the form of large star-shaped plates, small handled pitchers, needle-shaped bowls, footed cups, small stone pots, jugs, grooved tubs with handles and foots, tubular teapots, beak-shaped cups, mortars and their handles. Incidentally, 15 forms of earthenware examined, including those of handled drinking jug, tubular earthenware, footed vessel, drinking cup, footed bowl, perforated bowl, sebo, small handled pitcher, handled pitcher, long-necked scent bottle, earthenware, tubular earthenware and almond-shaped bowl.

Keywords: Private Samāvi Collection, Functional Vessels, Bronze, Pottery, First Millennium BC.